

BANGLADESI MIGRÁNSOK MINDENNAPI ÉLETE MAGYARORSZÁGI VÁROSOKBAN*

SUCHI, LAILA PARVIN – TIMÁR JUDIT

EVERYDAY LIFE OF BANGLADESHI MIGRANTS
IN HUNGARIAN CITIES ABSTRACT

This paper sets out to understand the everyday lives of Bangladeshi migrants living in Hungarian cities by exploring their experiences of space. By analysing the findings derived from 28 in-depth interviews conducted with a diverse sample of Bangladeshi migrants residing in five different cities, the authors aim to substantiate the following argument: the members of the minority group of international migrants studied here do not merely passively participate in uneven geographical development, nor are they merely victims of discrimination and exclusion that are entrenched in unequal power relations. In their daily lives, they make compromises but also try to resist structural conditions. The authors claim that these efforts can be seen as steps towards changing urban society, efforts that make sense in a transnational space. In addition to ontology, however, this paper also approaches this topic from an epistemological viewpoint, arguing that the combination of the concepts of everyday life and uneven development can lead to new results. This approach offers a perspective on the analysis of migration decisions and the challenges posed by migration, which differs from explanations based on one-way dependence and the passive role of the disadvantaged. The other concept used here, the ‘right to the city’, can help to understand the lived spaces of non-citizen urban dwellers and to put the interpretation of this right itself into a new, ‘transnational’ perspective.

Keywords: international migration, lived spaces, uneven development, right to the city

*A kutatás egy része a „Marginalizált tértapasztalatok az egyenlőtlen földrajzi fejlődés kontextusában” című, 138713-as számú projektben az Innovációs és Technológiai Minisztérium Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával, a K_21 pályázati program finanszírozásában és az NKFI Hivatal által kibocsátott Támogatói Okirat alapján valósulhatott meg. Köszönetünket fejezzük ki továbbá Nagy Teréziának, Erőss Ágnesnek, az ELTE Földtudományi Doktori Iskola munkatársainak a kutatás során nyújtott segítségükért, valamint a lektoroknak a hasznos javaslataikért.

BEVEZETÉS

Ez a tanulmány a magyarországi városokban élő bangladesi migránsok mindennapi életével foglalkozik. Relevanciáját jelentős részben az egyelőre kevésbé elterjedt megközelítésmódja adja. A geográfusok a nemzetközi migrációra, annak jellege miatt, főleg mint globális, illetve országos léptékben zajló térfolyamatra tekintenek. A hazai munkákban ráadásul alapvetően az európai, s csak sokkal ritkábban az azon túli, így a globális Dél és Magyarország közti vándorlásokra koncentrálnak. A településföldrajz számára fontosabb városi vagy azon belüli terek sokkal kevesebbszer kerülnek az ilyen migrációt tanulmányozó társadalomkutatások fókuszába. Ha mégis, akkor inkább úgy, ahogyan az például a szociológiai, antropológiai nézőpontból következhet: a migránsok életének, a befogadó országban megtapasztalt kihívásainak megismerését célzó vizsgálatok helyszíneiként, eset-tanulmány-terepékként (AYTAR, E. – BODOR P. 2021). Esetleg oly módon kapnak figyelmet, mint a külföldről beköltözők település(rész)ei; ez esetben azonban inkább a városokra gyakorolt hatások jellemzőit tárják fel (EGEDY T. – KOVÁCS Z. 2011; BOROS L. ET AL. 2016; FABULA SZ. ET AL. 2017). Vagyis a település, és nem annak „termelői” (LEFEBVRE, H. 1991) állnak az érdeklődés középpontjában. Egyelőre a bangladesi migrációval foglalkozó nemzetközi szakirodalomban is hiába kerestük a mi kutatási szemléletünk nyomát. Felsorakoztathatók ugyan olyan munkák, amelyekben fontos szerepet kap a migránsok letelepedési célpontja, így leginkább világ-, illetve globális városok, de életüknek főleg a strukturális tényezőit, például jövedelmi, képzettségi, esélyegyenlőségi hátrányaikat, s nem-Ma megélt tereiket vizsgálják (RAHMAN N. – FEE, L. K. 2005; MALECKI, E. J. – EWERS, M. C. 2007; BAEY, G. – YEOH, B. S. A. 2018). Ahol a hazai tudományos diskurzusokban talán leginkább megtaláljuk a kapcsolódási pontot, az a NAGY T. (2011) által kifejtett, a diaszpórák transznacionális tereinek, letelepedésének, a befogadó társadalom és a diaszpórák találkozási helyeinek antropológiai kutatását szorgalmazó felfogás.

A bangladesi migránsok mindennapi életét a tértapasztalataikon keresztül próbáljuk megérteni. Ezeket olyan strukturális viszonyrendszerbe helyezve tanulmányozzuk, mint például a Magyarország és Banglades közötti gazdasági egyenlőtlenségeket teremtő egyenlőtlen térbeli fejlődés vagy a kulturális különbségekben is tetten érhető hatalmi viszonyok. Ugyanakkor e tértapasztalatok egyik legfontosabb közegének magát a befogadó várost tekintjük, annak fizikai adottságaival és helyi társadalmi viszonyaival.

A bangladesi nőkkel és férfakkal öt városban készített 28 mélyinterjú néhány tanulságának elemzése során egyik célunk a következő álláspont alátámasztása: a nemzetközi migránsok kisebbségi csoportjának itt vizsgált tagjai nem csupán passzív résztvevői az egyenlőtlen földrajzi fejlődésnek, nem csupán az egyenlőtlen hatalmi viszonyokban gyökerező diszkrimináció és kirekesztés áldozatai. Saját mindennapi életükben kompromisszumokat kötnek, de arra is van példa,

hogy megpróbálnak ellenállni a strukturális feltételeknek. Erőfeszítéseik pedig akár a városi társadalom megváltoztatása irányába tett lépéseknek is tekinthetők, olyanoknak, amelyek egy transznacionális térben kapnak értelmet.

Az ontológiai mellett ugyanakkor ismeretelméleti oldalról is megközelítjük e témát. Amellett érvelünk, hogy a mindennapi élet, valamint az egyenlőtlen fejlődés politikai gazdasági szemléletű koncepcióinak együttes alkalmazása új eredményekhez vezethet (lásd NKFIH K_21 138713 sz. projekt). Ez arra is lehetőséget ad, hogy kiragadható legyen a migrációs döntések, a migráció okozta kihívások megértési folyamata is az egyirányú függőségi magyarázatokból, a hátrányos helyzetbe kerülőket passzív szerepbe szorító felfogásból. Az itt alkalmazott másik koncepció, a városhoz való jog pedig nemcsak hogy az állampolgársággal nem rendelkező városlakók megélt tereinek megismerését is segítheti, de maga e jog értelmezése is új, transznacionális perspektívába helyeződhet.

A tanulmány első fejezetében az elemzés koncepcionális és módszertani kereteit vázoljuk fel, melyben kifejtjük, hogy az egyenlőtlen fejlődés és a városhoz való jog elméleti megfontolásaiból melyekhez kapcsolódva végeztük el empirikus kutatásunkat, milyen módszereket alkalmaztunk. A következő fejezetben elemezzük a bangladesi migránsok tértapasztalatairól szerzett ismereteket, először a migrációt mint a globális léptékű egyenlőtlen térbeli fejlődésre adott választ szemlélve, majd mindezt a városhoz való jog perspektívájából bemutatva. Végül a záró fejezetben vonjuk le a legfontosabb tanulságokat, különös tekintettel a konceptualizálás továbbfejlesztését segítő eredmények felvázolására.

1. ELMÉLETI, MÓDSZERTANI MEGFONTOLÁSOK

A tanulmány fókuszát jelentő migrációs tértapasztalatokat – a mindennapi élet megértésére koncentráló koncepcionális megközelítések felhasználásával – a társadalmi-térbeli egyenlőtlenségek fontos szerepét is szem előtt tartva vizsgáljuk. Ezeket az egyenlőtlenségeket egyrészt az egyenlőtlen térbeli fejlődés, másrészt a városhoz való jog elméleteinek a szemléletében értelmezzük. Így az egyenlőtlen fejlődés marxista geográfiai megközelítését követve, azt aktívan termelt folyamatnak, a kapitalizmus integráns részének, motorjának tekintjük (HARVEY, D. 1982; SMITH, N. 1990 [1984]; lásd magyarul összegezve néhány jellemzőjét: GYURIS F. 2015; TIMÁR J. 2016).

A Bangladesből Magyarországra vándorlásban alapvetőnek tartjuk a két ország közti gazdasági egyenlőtlenségeket. Azonban megközelítésünkben a népességmozgás–gazdasági fejlettség reláció nem feltétlenül egyirányú. Mint arra elsők között egy hazai kutatás hívta fel a figyelmet, feltételezhető, hogy az egyenlőtlen fejlődés eredendően politikai gazdasági elméletének a mindennapi élet fontosságát hangsúlyozó koncepciókkal való összekapcsolásával egy oda-vissza hatásnak is feltárhatók bizonyos formái (TIMÁR J. 2023; NKFIH K_21 138713 sz. projekt).

Erre kiváló alkalmat adhat a migráció tanulmányozása, hisz a mögötte húzóóó egyéni döntések a mindennapi élet olyan mozzanatainak tekinthetők, amelyek jelzik, hogy az elmaradott térségekben élők sem csak passzív elszenvetők lehetnek az őket hátrányosan érintő térbeli egyenlőtlenségeknek.

A migrációban résztvevő egyének mindennapi élete azonban legalább annyira kötődik azokhoz a konkrét helyekhez, ahol hosszabb-rövidebb időre letelepednek, mint magához a célországához. A település jelenti az egyik legfontosabb olyan földrajzi léptéket, ahol megélik tértapasztalataikat, s ahol a sokrétegű helyi társadalmi-hatalmi viszonyokhoz igazodva kell dönteniük arról is, hogyan tudnak/akarnak szembenézni a kihívásokkal. Döntésre vár, hogy vajon kilépjenek-e a passzivitásból, előnytelen kompromisszumok kötéséből azért, hogy akár az ellenállás magán- és köztereinek a létrehozásáig eljussanak. Léven ilyen fontos szerepe a településeknek, úgy véljük, az egyenlőtlen fejlődés mellett, de ahhoz jól kapcsolhatóan, egy másik kritikai geográfiai koncepciót is érdemes felhasználni. A városhoz való jog elmélete, illetve az a körül zajló diskurzusok eredményei is kiválóan alkalmazhatóak ugyanis a migránsok mindennapi életében felmerülő kihívások megismerésében, az azokra adott reakciók megértésében, illetve a kutatási eredményeink interpretálásában. E vitáknak különösen három álláspontjához tudunk jól kapcsolódni.

Egyrészt LEFEBVRE, H.-nek nemcsak a városhoz való jog eredetileg általa felvázolt koncepcióját, de más (így az egyenlőtlen fejlődés szempontjából is fontos tértermelésre vonatkozó) műveit is áttekintve PURCELL, M. (2003) úgy foglalta össze, hogy gyakorlatilag egy kettős jog megfogalmazásáról van szó. Az egyik a városi tér birtoklásához való jog, ami a városlakók mindennapi életében a városi tér teljes körű használatát fejezi ki. A másik komponens a részvételhez való jog. Mivel ez utóbbi kapcsán főleg a városi kormányzásban, településfejlesztésben, helyi döntéshozatalban való részvételt szokták empirikusan vizsgálni (FENSTER, T. 2005), felmerülhet a kérdés, hogy állampolgársággal nem rendelkező külföldi bevándorlók esetén van-e értelme ezt a komponenszt egyáltalán kutatni. Az nyilvánvaló, hogy ők is – hosszabb-rövidebb időre – a kérdéses városok lakói, s elfogadva HARVEY, D. (2008) sokkal messzebbre, a kapitalizmus eszközeül szolgáló urbanizációra kiterjedő megfontolásait, eloszthatók a kétségek. Szerinte ugyanis „A városhoz való jog sokkal többet jelent, mint a városi erőforrásokhoz való hozzáférés egyéni szabadsága: saját magunk megváltoztatására való jog a város megváltoztatása által. ... ez az átalakulás óhatatlanul az urbanizáció folyamatainak megváltoztatására irányuló kollektív hatalom gyakorlásán múlik.” (HARVEY, D. 2009, 117). Nem véletlen, hogy mi itt a bangladesi bevándorlók tértapasztalását nem egyszerűen mint a városi erőforrások használatát, a városi döntéshozatalban való részvétel gyakorlását vizsgáljuk. Inkább úgy, mint a mindennapi életük tértermelési folyamatát, amelynek PURCELL, M. (2003) interpretációjában a városnak mint az ő számukra fontos használati értéknek (s nem a tőke számára fontos csereértéknek) a maximalizálását kellene jelentenie.

Másodsorban, munkánk szempontjából nagyon fontos állítás ebben a vitában, hogy a városhoz való kollektív jog megvalósításához a részvétel jogát gyakorolva igazából nem önmagában a várost (annak fizikai terét), hanem a *városi társadalmat* kell megváltoztatni (LEFEBVRE, H. 1996). Ez az értelmezés pedig hasonló kutatási feladat elé állít bennünket, mint amilyen a fentebb leírt, egyenlőtlen fejlődésre adott reakciók vizsgálatának megközelítése. Vagyis, a városhoz való jog koncepciójának elfogadása is arra ösztönöz bennünket, hogy megismerjük: a városi társadalom megváltoztatása felé vezető úton a városhasználó bevándorlók mennyire kritikusak, fellépnek-e az őket ért megkülönböztetések, igazságtalanságok ellen, gyakorolják-e az itt leírt értelemben a részvétel jogát. Így ellenőrizhető, hogy a vizsgált társadalmi csoportban és településeken van-e realitása DIKEÇ, M. (2001, 1790) feltételének: „A városhoz való jog tehát nem egyszerűen részvételi jog, hanem – ami ennél is fontosabb – egy olyan képessé tevő jog, amit politikai küzdelemben kell definiálni és formálni.”

Végül az elméleti viták még egy vonulatához kapcsolódva: ahhoz, hogy az itt idézett feltétel teljesülését feltárhassuk, tanulmányozni kell a „különbséghez való jogot” is, amit LEFEBVRE, H. (1976) a városhoz való jog kiegészítőjének tartott. Az általunk kutatott bangladesi bevándorlók esetén arra vagyunk kíváncsiak, hogy ők vajon felismerik-e, hogy a mindennapjaikat meghatározó helyi/városi társadalmi, hatalmi viszonyok, amelyek megghiúsít(hat)ják a városhasználati jogukat, nem az egyéni másságukat (különbözöségüket mint partikularitást) „veszik célba”. A tértermelésben való egyenrangú részvételük, az egyenlőtlen fejlődésre adott aktív válaszaik, a városi társadalom megváltoztatásához való hozzájárulásuk csak szolidaritás révén teljesezhetnek ki. Egyetértünk azonban DIKEÇ, M. (2001, 1791) véleményével, miszerint egy ilyen szolidaritásnak viszont csak akkor lehet pozitív eredménye, ha a „különbözöségre való szándéokra és képességekre”, s nem pusztán a partikularitás értelmében vett különbségekre épít.

Kutatási célunk megvalósításához elsősorban félig strukturált mélyinterjúkat készítettünk magyarországi városokban élő bangladesi migránsokkal, amelyeket aztán tartalomelemzésnek vetettünk alá. Új lakóhelyükön megélt tértapasztalataik megértéséhez megkérdeztük őket bangladesi társadalmi-térbeli háttérükről, migrációs történetükről, döntéseikről; több, számukra fontos olyan magyarországi köz- és magántérhez kötődő tapasztalataikról, mint például az utcák, parkok, tömegközlekedés, munkahely (iskola), imádkozóhelyek, bevándorlási hivatal, egészségügyi központok, üzletek, éttermek, szórakozóhelyek, lakás. Beszéltek a biztonságérzetükről, félelmeikről, az említett helyeken velük szemben megnyilvánuló attitűdökről, mint például a rasszizmus, kirekesztés. Fókuszba kerültek a véleményalkotás és reakciók feltárása közben a városhoz való jogot jól kifejező olyan, FENSTER, T. (2005) által eredményesen használt fogalmak, mint a komfortérzet, a hovatarozás és a város iránti elkötelezettség. Végül fontos beszélgetési témaként merültek fel a jelenlegi városi életükkel kapcsolatos változtatási szándékaik, a jövőre vonatkozó terveik.

A 28 interjúra (két kivétellel) a 2024. július 13. és december 9. közötti időszakban került sor. A válaszadók többsége (18 fő) jelenleg Budapesten, négy fő Debrecenben, kettő Pécsen, három Gödöllőn és egy Kecskeméten él. Közülük nyolcan a második legnagyobb városból, Chottogramból, egy fő a fővárosból, Dakkából, öten az északi térségből, a többiek pedig Banglades más különböző részeiről érkeztek Magyarországra. Az interjúpartnerek 22 és 64 év közöttiek, 17 férfi és 11 nő. A munka világában elfoglalt helyük szerint 14 fő diák, 11 munkavállaló, 2 üzletember/vállalkozó és 1 fő háztartásbeli. A diákok közül ketten éttermet vezetnek, egy gyakornoki állást szerzett, a többiek pedig részmunkaidős diákmunkát vállaltak egyetemi tanulmányaik mellett.

A megkérdezettek kiválasztásánál arra törekedtünk, hogy minél többféle munkapiaci pozícióban lévő, rövidebb vagy hosszabb tartózkodási céllal, lehetőleg több városban élő interjúpartnert találjunk. Részen az egyik tanulmány szerző személyes kapcsolati hálójába tartozóktól gyűjtöttünk elérhetőségeket potenciális interjúpartnerekhez, részen aztán hólabdamódszerrel bővíthettük a kört. Az etikai szabályok betartásával, a diktafonon rögzített interjúk bengáli nyelven folytak, s ezen a nyelven készültek el az átiratok is, amelyeket aztán angolra kellett fordítani a közösen végzett elemzéshez. Az ilyen körülmények miatt felmerült technikai nehézségek mellett számos előnye is volt módszerünknek. Az önreflexivitás elvét követve, társszerzőként igyekeztünk javunkra fordítani a „bennfentes-kívülről” pozícióink különbözőségét: míg egyikünk maga is több éve Bangladesből érkezett doktoranduszként él Budapesten, így az interjúk során az anyanyelvükön tudott beszélgetni a megkérdezettekkel, másikunk, lévén magyarországi kutató, a kívülről álló pozíciójából újabb perspektívákat felvetve tudta segíteni az interpretáció folyamatát.

2. EMPIRIKUS EREDMÉNYEK:

A BANGLADESI MIGRÁNSOK TÉRTAPASZTALATAI

2.1. A migráció mint a globális léptékű egyenlőtlen térbeli fejlődésre adott válasz

Az egyéni tértapasztalatokat, melyeket a Bangladesből Magyarországra vándorlók mindennapi életének megismeréséhez, problémáik megértéséhez eszközül használunk, mindenekelőtt globális léptékre kivetítve érdemes megvizsgálni. Ez nem jelent mást, mint hogy a mi interjúpartnereinkre (két politikai menedékkérőtől eltekintve), akik az úgynevezett gazdasági migránsok kategóriájába (NAGY T. 2022) sorolhatók, úgy tekintünk, mint akik Magyarországra irányuló ideiglenes vagy tartós elköltözésükkel az egyenlőtlen fejlődésben különböző helyzetben lévő két ország között választottak.

Banglades a magyarországinak alig több mint ötödét kitevő, vásárlóerő-paritáson mért egy főre eső GDP-vel jellemezhető (10.370\$ és 48.178\$: IMF, 2024). Bár

a leggyorsabban növekvő gazdaságú országok között tartják számon (WORLD BANK, 2024), a világ legkevesbé fejlett országainak egyike (UNCTAD, 2025). Vegyes gazdaságúnak tekinthető, azonban az ipar vezető ágazata a rendkívül kiszákmányoló jellegű textilipar. Legnagyobb foglalkoztató (45,3%-os részesedéssel) még mindig az agrárágazat (BBS, 2018), mely szintén rendkívül alacsony jövedelemszerzésre ad módot. Az átlagos havi bérek az ázsiai országok körében is a legrosszabbak közé tartoznak (BBS, 2024). Nem véletlen, hogy a szegénység elterjedtsége is a rurális területeken nagyobb (jelentős belső vándorlást is kiváltva), de a nemzeti szegénységi küszöb alatt élők országosan 18,7%-os aránya (ADB, n. d.), mint ahogy a munkanélküliség is, egy 165,16 millió fős országban hatalmas tömegeket érint igen hátrányosan (BBS, 2022, 2024). A társadalmi méretű politikai válasz 2024 nyarán következett be, amikor is egyetemisták kezdeményezésével indult, számos emberéletet is követelő tiltakozások a miniszterelnök lemondásához, ideiglenes kormány megalakulásához vezettek (SHAFI, M. M. 2024). Az egyének szintjén azonban folyamatosan jelen van a jobb gazdasági körülményekért, megélhetésért, illetve ennek érdekében a kedvezőbb oktatási lehetőségekért vállalt nemzetközi migráció (ETZOLD, B. 2016).

A bangladesi migránsok teljes száma világszerte 7,34 millió (IOM, 2024). Bangladesből a fő migrációs áramlás általában Szaúd-Arábiába, Malajziába és Ománba irányul, mivel ott kevésbé képzett migránsokra van szükség (BMET, 2023). A mi interjúpartnereink a Magyarországon tartózkodó bangladesi migránsok közé tartoznak, akiknek a száma a különböző források alapján 244 (IOM, 2020) és 285 (EUROSTAT, n.d.) között változott a legfrissebb adatok szerint. Összlétszámuk azonban ennél magasabb is lehet, mivel minden évben több mint száz diák érkezik állami ösztöndíjjal és saját finanszírozással felsőoktatási hallgatóként.

A vizsgálatunkban résztvevők közel kétharmada egyenesen Magyarországra jött; igyekezett kihasználni, hogy itt az otthoninál jobb lehetőséget kaphat a tanulásra, vagy – illetve főleg annak eredményeként – munkát találhat. A többiek is először a bangladesinél kedvezőbb körülményeket kínáló országokba mentek tanulni (majd esetleg ott dolgozni), köztük olyanokba, mint USA, Kína, Dél-Korea, Malajzia, Észtország. Ennek végeztével aztán vagy kénytelenek voltak hazatérni, majd később ők is onnan vették célba Magyarországot, vagy – az otthonuk helyett – itt folytatták tanulmányaikat.

A megismert migrációs útvonalak egyértelműen illeszkednek az egyenlőtlen fejlődés által kirajzolt globális térstruktúrába. Interjúpartnereink abban a tekintetben homogén csoportnak tekinthetők, hogy egyszer vagy már többször is elköltözéssel válaszoltak kedvezőtlen tértapasztalataikra. Döntéseiket azonban általában nem egyedül hozzák meg, akkor sem, ha egyedül indulnak útnak. Ezek a migrációs döntések általában családban születnek, s több szempontból is differenciálják a vizsgált csoportot. Az egyik ilyen differenciáló tényező az osztályhelyzetük. Így például még azok a fiatalok sem tudják feltétlen beteljesíteni migrációs terveiket, akik pedig ösztöndíjat kapnak a magyar államtól, hogy itt végezhesse

felsőfokú tanulmányokat, hiszen az útiköltség előteremtése is sokakat komoly nehézség elé állíthat (SUCHI, L. P. 2025). Egy olyan országban pedig, amelyet a kifejezetten korrupt országok között tartanak nyilván (TI, 2020; DHAKA TRIBUNE, 2021), a családtagok – részben a munkapiacon elért pozíció függvényében szerzett – kapcsolati tőkéjének a szerepe is meghatározó lehet. Ahogyan azt egy fiatal, a privát szektorban már otthon tapasztalatot gyűjtő, mesterdiplomáját viszont aztán Magyarországon megszerző, immár egy multinacionális cég budapesti (férfi) foglalkoztatottja fogalmazta meg:

„Azért hagytam el Bangladeszt, mert nincs semmiféle háttértámogatásom; ahhoz, hogy Bangladesben bármelyik hivatalban bármilyen feladatot el lehessen végezni, hatalom és ismeretség kell, és a családukban senki sincs erős pozícióban. Ráadásul a bérek nagyon alacsonyak a munkaszektorban.” (Interjúpartner–19).

A migráció eleve áldozatokat követel attól, aki e mellett dönt, s különösen fiatal korban ezt akár „jelentős vállalkozásnak” tekinthetik (Interjúpartner–18.). Ráadásul az egyébként támogató család is támaszthat olyan követelményeket, amelyek komoly kompromisszumokra kényszeríthetik a migrációra vállalkozókat. Bangladesben, ahol egyébként is igen szoros kötelékek fűzik egybe a családokat, a patriarchális viszonyok különösen a nőktől kívánhatnak meg ilyen kompromisszumokat (AMIN, S. 1998; CZAİKA, M. et al. 2021). Több interjúpartnerünk rávilágított az úgynevezett „elrendezett”, végeredményben kényszerházasságok meglétére, melyek azonban szülői perspektívából a lányok biztonságának védelmét jelentik, hiszen házasság esetén van valaki, aki városukból, országukból, de legfőképp családjukból kilépve megvédi őket. Mint az egyik egyetemista lány interjúpartnerünk (16. számú) mesélte: „A szüleim hagyományos elgondolása az volt, hogy lányukat egy házasságkötés után, a férjével küldik külföldre.” Szerinte neki az volt a szerencséje, hogy miután ösztöndíjat kapott, s kiderült, hogy egy gyerekkori barátja ugyanarra a debreceni egyetemre készül, mint ő, megváltoztatták a véleményüket, s „nagy megnyugvást érezve” megengedték, hogy vele (s ne egy esetleges férjjel) utazzon Magyarországra.

A migrációt mint az egyenlőtlen térbeli fejlődés által kiváltott aktív reakciót tehát a különböző léptékű társadalmi-hatalmi viszonyok ezer szállal szövik át, s könnyítik vagy nehezítik meg a migrációs döntéseket éppúgy, mint a célországban később megélt mindennapokat.

2.2. A migránsok tértapasztalatai a városhoz való jog perspektívájából

Az empirikus kutatásunkban megkérdezett bangladesiek magyarországi városi terekben megtapasztalt mindennapi életéről szerzett információkat a városhoz való jog koncepciójának nézőpontjából interpretáljuk. Először a városi tér használatának jogát vizsgáljuk úgy, mint a mindennapi életük tértermelési folyamatát. Ezt követően felvetünk az interjúpartnerek részvételhez való jogának gyakorlásával

kapcsolatos néhány gondolatot. Mivel fontos célunk azoknak a körülményeknek a feltárása, melyek a migránsok kihívásokra adott válaszait formálják, sokféle fázisát és formáját eredményezve a városi társadalom megváltoztatása felé vezető útnak, ezért mind a térhasználat, mind a részvétel tanulmányozása során a különbözőséghez való joguk gyakorlásának meglétét vagy hiányát is igyekszünk nyomon követni.

A városhoz való jog nemek szerint differenciált természetének FENSTER, T. (2005) általi bemutatása nemcsak azért lehet hasznos számunkra, mert ő londoni terepén bangladesi bevándorlókat is megkérdezett, hanem főleg azért, mert rávilágított arra, hogy ez a jog a közterek mellett a privát terekre is értelmezendő. Ezt a fontos szempontot pedig a következőkben analitikai keretül is használjuk, annál is inkább, mert e tanulmányban nincs mód részletezni az interjúpartnerek megélt tereinek számos fajtáját, így inkább csak a köz- és a magántér különbségtételére szorítkozunk.

A közterek használatával kapcsolatban a mi kutatásunk is egyértelműen feltárta a társadalmi nemi viszonyok differenciáló szerepét. Ezek a terek a társadalom kontrollja alatt állnak, a migránsok számára is lehetőséget adnak a befogadó társadalom legszélesebb rétegeivel való találkozásra, ezért a Bangladesben elsajátított normák és a magyarországi tapasztalatok összevetése az egyéneken túlmutató kulturális különbségek feltárására is alkalmas. Egy Debrecenben tanuló egyetemista lány maga is általánosítható kulturális különbséggként élte meg tapasztalatait: „Kicsit nevetségesen hangzik, de azt gondoltam: ó, istenem! Ilyen ruhákat viselnek; olyan nyíltan vagy nyilvánosan kimutatják az egymás iránti szeretetüket; ez nagyon szokatlannak tűnik. Valójában még soha életemben nem láttam ilyet – ez egyfajta kulturális sokk volt.” (Interjúpartner–6.)

Ugyanakkor egy férfi interjúpartner épp az öltözködésben megnyilvánuló itteni szabadságot látja nagyon is előnyösnek: „Mivel Banglades túlnyomórészt muszlim ország, a női ruházatot ennek megfelelően kell kiválasztani, akár tömegközlekedéssel, akár Uberrel utazol. Itt nem kell aggódni a ruhák vagy a biztonság miatt.” (Interjúpartner–23., fiatal férfi, alkalmazott, Kecskemét).

Különbségtétele itt alapvetően a nők ruházatára vonatkozik, ugyanakkor férfiként azt is látja, hogy maguk az öltözködésre vonatkozó szabályok korlátozhatják a köztérhasználat szabadságát. Hozzá is tette, hogy úgy gondolja, itt nagyobb biztonságban van a barátnője, mint Bangladesben, hiszen itt senki sem ellenőrzi, hogy a migráns nők milyen ruhát viselnek. Ez összhangban van FENSTER, T. (2005) eredményeivel, aki épp egy bangladesi interjúalanyának tapasztalatait közvetítette, bemutatva, hogy a családon belül megőrzött patriarchális viszonyok miatt egy nő nagyobb szabadságot élhet meg egy londoni utcán, mint ottani lakásában.

Más vonatkozásban a szakirodalom nemcsak hogy gyakran írja le a közteret mint olyat, amin egyértelmű nyomot hagynak a férfi–nő társadalmi relációk egyenlőtlenségei, de amihez a szintén különböző mértékben átélt félelem is köthető (SÁGI M. 2018). Ilyen tapasztalat az általunk vizsgált migránsok körében is fellelhető volt.

Annak a Debrecenben egyetemistaként élő lánynak, aki egy köztéren szerzett rossz élményéről számolt be, mintha még egyfajta védekezés, öngazolás is kiolvasható lenne a szavaiból, hiszen szükségesnek tartotta megindokolni, miért sétált egyedül az utcán: „Délután négy óra körül kint voltam. Mentorok készültek ott találkozni. Én az út szélén sétáltam vissza. Egy autó megállt mellettem a jelzőlámpánál. Az autóban ülő emberek munkások vagy munkásosztálybeliek voltak; úgy értem, hogy neonzöld és sárga színű ruhát viseltek. Mutogattak nekem az autóból erre-arra; kikezdtek velem.” (Interjúpartner–8.)

Már az interjúpartnerek körében is ismertté vált (nem is csak a Budapesten lakók által) a Móricz Zsigmond körtér és a Blaha Lujza tér „rossz híre”: ketten (egy férfi és egy nő, miközben ott utaztak át) tanúi voltak inzultusoknak. Ők úgy tudják, éjjel körül arra járni veszélyes, s bár ritkák az erőszakos jelenetek, vannak, akiknek a fellépése a fenyegetettség érzését váltja ki. Ugyanakkor épp az egyik olyan fiatal nő, aki a nevezett helyek egyikén maga is rossz tapasztalatot élt meg (hasonlóan a fentebb idézettekhez) arra hívta fel a figyelmet, hogy a gender hatalmi viszonyok Bangladesben markánsabban jelennek meg a köztereken, mint Magyarországon: „Bangladesben gyakran előfordul, hogy ha lány vagy, sok sértésnek vagy kitéve nyilvános helyen. Egy fiúra, aki egy lánnyal sétál, vagy egy lányra, aki egyedül sétál, megjegyzéseket tehetnek, a lányokat gyakran zaklatják. Ez bárhol előfordul, városban vagy falun.” (Interjúpartner–27., fiatal nő, munkavállaló Budapesten.)

A vallásgyakorlás a mindennapi élet olyan mozzanata, amelynek megvannak a köz- és a magánterei is, konfrontációkra azonban természetsszerűleg alapvetően az előbbin kerülhet sor. Szinte mindenkit érinthet például az a probléma, hogy eltérés van a munkaideje (előírt beosztása) és az imarendje között. A megoldást hátráltatja a kulturális különbségek ismeretének hiánya a befogadó ország lakói részéről, ugyanakkor a különbözőséghez való jog tudatosítása, és/vagy a hatalmi viszonyok ellenében folytatott cselekvés felvállalása a bangladesiek részéről szintén meglehetősen nehéz. Nem véletlenül láthatják úgy akár többen is, ahogy azt egy Debrecenben tanuló nő interjúpartnerünk megfogalmazta: „Azonban miután idejöttem, kezdetben volt egy kis oda-vissza a vallástól [és valláshoz]; az ima idejét nem értették, nincs imára hívás, ez a kulturális változás alkalmazkodása.” (Interjúpartner–6.)

Az alkalmazkodás pedig akár beletörődést is jelenthet, hiszen az imához hasonlóan a vallásgyakorlás más területei, például a napi étkezés szabályainak betartása is nehézségekbe ütközhet, leggyakrabban a munkahelyeken: „A dolog egy ponton láthatóvá válik, hogy egy ember nem veszi el az összes [fajta] ételt, többször csak rizst és krumplit eszik, s azt mondja: 'ne adj nekem'. Időnként furcsán érzem magam. Aztán feladtam.” (Interjúpartner–7, férfi, alapszakos egyetemi hallgató Debrecenben).

A tapasztalatát velünk megosztó interjúpartnerünknek érzékelhetően fájdalmas élmény volt az, hogy olyan közösségi rendezvényeken, mint egy tudományos konferencia, különbözőnek érezte magát s hogy az ő étkezését tartják „speciálisnak”.

Így kerülhet sor a másság internalizálására, arra, hogy ilyen viszonyok között valaki nem ismeri fel a különbözőség egyedi sajátosságán túllépő társadalmi léptékét, vagy ha felismeri azt, gúzsba kötik a munkahelyi szféra hatalmi viszonyai. Az az igény, hogy a megélt tér termelésének napi gyakorlatait komfortosnak érezhessék, ily módon vezethet a saját identitás feladásához a társadalmi közeg megváltoztatásának szándéka helyett.

Miközben a privát térben kevésbé feltételezhető a közkontroll érvényesülése, a fogadó ország eltérő higiéniai, étkezési stb. szokásai, az otthonitól különböző szabályai, a mindennapi élethez biztosított technikai feltételek könnyen állíthatják a bangladesi migránsokat ott is kihívások elé. Alább két olyan példát ragadunk ki, melyek megmutatják, mennyire eltérőek is lehetnek a tértapasztalatok, illetve az azokról alkotott vélemények és reakciók részben az eltérő társadalmi pozíciók, identitások különbsége, részben a különbözőséghez való joghoz kapcsolódó elvárások miatt.

„Vegyes érzéseim vannak a magyarokkal kapcsolatban. Vannak, akik nagyon rásziszták, és vannak, akik nagyon kedvesek. Sok rasszizmusnak voltam kitéve, amikor munkát és lakást kellett találnom. Elmentem lakást keresni – anélkül, hogy beengedtek volna, nagyon furcsán néztek rám, és azt mondták: »ázsiai!«! Sokszor volt, hogy elmentem megnézni egy házat, és már messziről így szóltak: »Oké, menj, majd értesítelek«. Amikor később telefonáltam, azt mondták: »Találtunk egy magyart, nem kellesz nekünk.«” (Interjúpartner–27, fiatal nő, budapesti munkavállaló)

A migránsokkal szembeni ilyen attitűd pedig már túlmegegy a megkülönböztetés korábban bemutatott esetein. Jól példázza az olyan kirekesztést, ami egyértelműen sérti a városhoz való jogot, s ráadásul könnyen okozhat gazdasági hátrányt is az érintettek városhasználatában.

Az „ellenpélda” viszont az a szintén nem egyedi megélése a privát tér termelésének, amiben ötvöződnék a kulturális, vallási különbségek, családon belüli patriarális és paternalista hatalmi viszonyok.

„Úgy érzem, ez egy aranykor mindkettőnk számára. Most nagyon jól érezzük magunkat. Dolgozunk, hazamegyünk a munkából, mindkettőnknek van egy kis ideje egyedül, bármi is legyen az, együtt beszélgetünk, filmet nézünk, együtt ebredünk, együtt reggelizünk, és együtt megyünk dolgozni; azt hiszem, ez nem lenne meg nekem, amikor hosszú ideig a hazánkban vagyok, [abban] az országban.” (Interjúpartner–18, Budapest). Mindezt egy olyan, jelenleg PhD-hallgató nő látja így, akinek az élete egyfajta lenyomata a több léptékben is működő egyenlőtlen társadalmi viszonyok által vezérelt napi gyakorlatoknak. Először a férje kapott Magyarországon PhD-ösztöndíjat, s amikor ő Kínában volt, tehát két külön országban éltek, a szülők online videóhívással rendezték meg a házasságukat. Erre, mivel a férj oldalán jelen voltak a tanúk, lehetőséget adtak a vallási szabályok. Azóta a tanulás mellett jól menő közös üzletbe is kezdtek Budapesten. Itt nincsenek olyan kontroll alatt, mint Bangladesben, ahol nem mehetnek el moziba vagy akár sétálni sem együtt, mert nem engedik ezt a szokások. Ráadásul, általában nem

egyedül, szűk családban élnek az emberek, ezért otthonaikban is kötik őket a tradíciók, így a Budapesten megteremtett privát terük előnyeit Bangladesben nem élhetnék meg. Úgy tűnik, a feleség szívesebben is maradna itt, de a férje (akinek hazavándorlásuk esetén a köztérhasználatát az övénel jóval kevésbé korlátoznák a szokások), a Magyarországon szerzett jövedelmet Bangladesben tervezi befektetni, ezért őt a gazdasági lehetőségek jobban visszavonzzák.

Mint az elméleti keretek felvázolásánál kifejtettük, a városhoz való jog másik összetevője, azaz a részvételhez való jog gyakorlásának valójában a városi társadalom HARVEY, D. (2008) által jellemzett megváltoztatására kellene irányulnia (LEFEBVRE, H. 1996). Egy bangladesi egyetemista lány leplezetlenül beszélt e változtatás értelmében vett részvétel jogáról, csak hogy ez a változtatási igény nem az új lakóhelyének városával szemben jelentkezett: „Öt-hat nappal azután, hogy idejöttem, kimentem este, csak, hogy lássam, milyen érzés egyedül kimenni. (...) Kifelé menet, nevettem magamban, hogy istenem, Maghrib [esti imára hívás a mecsetben] után kint vagyok! Ezt a korlátozást otthonról kaptam. Este után a szüleimmel vagy a barátaimmal mehetek ki, egyedül soha! Lányként Bangladesben nem volt szabad így kimennem.” (Az interjúpartner anonimitásának védelmében nem adunk meg róla további adatokat). A hátrahagyott otthoni kontroll és az új lakóhelyén látott szabadság közötti különbségtétel s a kettő közti tudatos választása tette elérhetővé számára azt a fajta városhoz való jogot, amit DIKEÇ M. (2001) interpretációjában nem egyszerűen egy részvételi jognak tekinthetünk, hanem olyannak, ami lehetővé teszi korábbi városhasználatának újradefiniálását. Élni kezdett azzal a joggal, ami a „képessé tevést” adta meg számára. Egy olyan „hétköznapi küzdelemben” fogott, amit – egyelőre – saját családjával vív meg. Felvállalja választását: „Még most is, miután Bangladesbe mentem [hazalátogatott], Maghrib után anyám hívott: »hol vagy, és kivel vagy? Mikor jössz haza?« Azt mondtam: Európában békén hagytál, nem tudtad, hova megyek; itt [Bangladesben] miért csinálod ezt? [Az anya válasza:] »Azért, mert ez nem Európa.«”

Interjúpartnereink között azonban már olyan, az egyéni aktív cselekvésen is túlmutató, a különbözőséget egyenlőtlenséggé alakító helyi társadalmi viszonyok tudatos megváltoztatási szándéka is felismerhető, ami – szintén DIKEÇ M. (2001) értelmezésében – már egyfajta politikai küzdelem irányába mutat: „Budapesten fogok letelepedni. A férjemmel azon gondolkodunk, hogy később vállalkozást indítunk; megpróbálunk majd sok olyan diákért dolgozni, akik nem kapnak munkát; nem mondunk nekik nemet; munkát adunk a diákoknak, és segítünk nekik, amennyire csak tudunk.” (Interjúpartner–27, fiatal nő, munkavállaló Budapesten.) Ez a segítségi szándék több szempontból is összekapcsolja a különbözőséghez való jogot a városhoz való joggal. Saját „jobb létüket” a gazdaságilag nehéz helyzetben lévő migránsok javára fordítva hozzájárulhatnak ahhoz, hogy sokkal többek számára elérhető legyen a városhoz való jog.

KONKLÚZIÓ

Ebben a tanulmányban egy, a magyarországitól lényegesen eltérő gazdasági helyzetű és kultúrájú országból, Bangladesből ide irányuló migrációban résztvevők mindennapi életének megismerését tűztük ki célul, a befogadó városukhoz fűződő viszonyukra koncentrálni. E célt különböző magyarországi településeken szerzett egyéni tértapasztalatok vizsgálatával igyekeztünk elérni, azokat viszont a gazdasági-társadalmi egyenlőtlenségek lehetséges hatásait figyelembe véve tanulmányoztuk.

Az a két kritikai földrajzi koncepció, melyeket segítségül hívtunk a megértéshez, az egyenlőtlen térbeli fejlődés és a városhoz való jog, kombinálva azzal a szemlélettel, amely bár számol a strukturális tényezők fontos szerepével, mégis aktív cselekvőként tekint a migránsokra. Ennek is köszönhető, hogy az új lakóhelyeken megélt tértapasztalatok, az azokhoz való egyéni viszonyulások sokszínűségének feltárása mellett, láthatóvá váltak nemcsak a hátrányos megkülönböztetés, kirekesztés helyei, de már az ellenállás – egyelőre kisléptékű – terei is (LEFEBVRE, H. 1991). Ezek megismerését leginkább a városhoz való jog koncepciójának alkalmazása segítette, melynek során ráadásul olyan összefüggések is feltárultak, amelyek – reményeink szerint – új szempontokkal gazdagíthatják magáról a koncepcióról zajló nemzetközi diskurzusokat is:

- Nyilvánvalóvá vált, hogy a városhoz való jogot korántsem csak a tőkeérdekek (HARVEY, D. 2008) vagy a városi szolgáltatásokat szervező állam korlátozhatja (FABULA SZ. – TIMÁR J. 2018). Nemcsak a helyi társadalomban is tetten érhető makrotársadalmi hatalmi viszonyok csorbíthatják, hanem azok a viselkedési minták, mindennapi gyakorlatokban folyamatosan újratermelt társadalmi kontroll is, melyeket a migránsok „magukkal hoztak” a bangladesi városaikból a magyarországiakba. (Lásd a bangladesi közterek esti használatának megszorításai a nők számára vagy a ruházatukkal kapcsolatos előírások.)
- Ennek megfelelően az a fajta részvételhez való jog, amit DIKEÇ, M. (2001) úgy ír le, mint ami a városi társadalom megváltoztatására (az annak érdekében végzett cselekvésre) tesz képessé, a migráns városiakok esetén szintén a transznacionális térben is értelmet nyerhet. Így történhet meg, hogy interjúpartnereink a Bangladesben a mindennapjaikat meghatározó (pl. paternalista, patriarchális) hatalmi viszonyok megváltoztatására már magyarországi városaikban válnak képessé. Itt alakítják ki új térhasználatukat mind a magán-, mind a köztereken, ami nem feltétlenül a magyarországi, hanem a bangladesi napi gyakorlatok átalakítására tett kísérleteknek tekinthető. (Lásd az egyenlőség céljából átszervezett genderviszonyok megteremtését magyarországi otthonaikban vagy a közterek esti használati tilalma elleni fellépést.)

Természetesen sem az ilyen tértermelési gyakorlatok, sem az olyanok, mint a bangladesi vállalkozók által biztosított munka az ahhoz másként nem jutó egyetemista honfitársaiknak, nem elegendőek a befogadó városokban elszenvedett hátrányok, jogkorlátozások megszüntetéséhez. A mi vizsgálatunkban is felszínre kerültek ugyanis

a helyi társadalom részéről megnyilvánuló kirekesztő, rasszista attitűdök. Feltételezhető azonban, hogy a különbözőséghez való jog fontosságának felismerésével, az aktív cselekvésnek ebben a kutatásban is megismert gyakorlatainak terjedésével a migránsok a befogadó városok társadalmi változásaihoz is hozzájárulhatnak.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- AMIN, S. 1998: Family Structure and Change in Rural Bangladesh. *Population Studies* 52. 2. pp. 201–213. <https://doi.org/10.1080/0032472031000150376>.
- AYTAR, E. – BODOR, P. 2021: Coping Strategies among an Intersectional Group: Muslim Women in Hungary. – *Intersections: East European Journal of Society and Politics* 7. 4. pp. 52–69.
- BAEY, G. – YEOH, B. S. A. 2018: “The Lottery of My Life”: Migration Trajectories and the Production of Precarity Among Bangladeshi Migrant Workers in Singapore’s Construction Industry. – *Asian and Pacific Migration Journal* 27. 3. pp. 249–272. <https://doi.org/10.1177/0117196818780087>.
- BOROS L. – FABULA SZ. – HORVÁTH D. – KOVÁCS Z. 2016: Urban Diversity and the Production of Public Space in Budapest. – *Hungarian Geographical Bulletin* 65. 3. pp. 209–224.
- CZAIKA, M. – BIJAK, J. – PRIKE, T. 2021: Migration Decision-Making and its Key Dimensions. – *The Annals of the American Academy of Political and Social Science* 697. pp. 15–31. <https://doi.org/10.1177/00027162211052233>.
- DIKEÇ, M. 2001: Justice and the Spatial Imagination. – *Environment and Planning A: Economy and Space* 33. 10. pp. 1785–1805. <https://doi.org/10.1068/a3467>.
- EGEDY T. – KOVÁCS Z. 2011: Budapest as a Destination of Migration: The View of Transnational Creative Workers. – *Hungarian Geographical Bulletin* 60. 2. pp. 161–188. <https://ojs.mtak.hu/index.php/hungeobull/article/view/3041>.
- ETZOLD, B. 2016: Migration, Informal Labour and (Trans) Local Productions of Urban Space. The Case of Dhaka’s Street Food Vendors. – *Population, Space and Place* 22. 2. pp. 170–184. <https://doi.org/10.1002/psp.1893>.
- FABULA SZ. – BOROS L. – HORVÁTH D. – KOVÁCS Z. 2017: DIVERCITIES: Dealing with urban diversity: the case of Budapest. – *Utrecht University, Utrecht*. 172 p.
- FABULA SZ. – TIMÁR J. 2018: Violations of the Right to the City for Women with Disabilities in Peripheral Rural Communities in Hungary. – *Cities: The International Journal of Urban Policy and Planning* 76. June. pp. 52–57. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2017.12.005>.
- FENSTER, T. 2005: The Right to the Gendered City: Different Formations of Belonging in Everyday Life. – *Journal of Gender Studies* 14. 3. pp. 217–231.
- GYURIS F. 2015: Harvey és az egyenlőtlen földrajzi fejlődés: Kritika és néhány gyakorlati megfontolás. – *Földrajzi Közlemények* 145. 2. pp. 108–117.
- HARVEY, D. 1982: *The Limits to Capital*. – Basil Blackwell, Oxford. 478 p.
- HARVEY, D. 2008: The Right to the City. – *New Left Review* 53. September/October. pp. 23–40.

- HARVEY, D. 2009: A városhoz való jog. Fordította PÓSFAI Zs. – Fordulat 7. Tél. pp. 116–133.
- LEFEBVRE, H. 1976: *The Survival of Capitalism: Reproduction of the Relations of Production*. Translated by BRYANT, F. – Allison and Busby, London. 131 p.
- LEFEBVRE, H. 1991: *The Production of Space*. Translated by NICHOLSON-SMITH, D. – Blackwell, Cambridge, MA. 454 p.
- LEFEBVRE, H. 1996: *Writings on cities*. Translated by KOFMAN, E. – LEBAS, E. – Blackwell, Cambridge, MA. 250 p.
- MALECKI, E. J. – EWERS, M. C. 2007: Labor Migration to World Cities: With a Research Agenda for the Arab Gulf. – *Progress in Human Geography* 31. 4. pp. 467–484. <https://doi.org/10.1177/0309132507079501>.
- NAGY T. 2011: Utazó kulturális minták és a diaszpórák letelepedése. – *Tér és Társadalom* 25. 4. pp. 20–37.
- NAGY T. 2022: Differenciáltan a migrációról: Migráns életek, élethelyzetek és a migráns élethelyzet keretei. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- NKFIH K_21 138713 SZ. PROJEKT 2021: Marginalizált tértapasztalatok az egyenlőtlen földrajzi fejlődés kontextusában, témavezető TIMÁR J., Pályázati anyag kézirata – HUN-REN KRTK RKI ATO, Békéscsaba.
- PURCELL, M. 2003: Citizenship and the Right to the Global City: Reimagining the Capitalist World Order. – *International Journal of Urban and Regional Research* 27. 3. pp. 564–590.
- RAHMAN, M. – FEE, L. K. 2005: Bangladeshi Migrant Workers in Singapore: The view from inside. – *Asia-Pacific Population Journal* 20. 1. pp. 63–88. <https://doi.org/10.18356/3afe51f3-en>.
- SÁGI M. 2018: Test és tér: Patriarchális viszonyok újratermelése városi köztereken. In: FARAGÓ L. (szerk.): *Kortárs térelméletek kelet-közép-európai kontextusban*. Dialóg Campus, Budapest. pp. 205–218.
- SHAFI, M. M. 2024: The July Revolution and the Future of the BNP in Bangladesh. – *Australian Outlook* October 9. <https://www.internationalaffairs.org.au/australianoutlook/the-july-revolution-and-the-future-of-the-bnp-in-bangladesh/>.
- SMITH, N. 1990 [1984]: *Uneven development. Nature, capital and the production of space*. Second edition. – Basil Blackwell, Cambridge. 219 p.
- SUCHI, L.P. 2025: Socio-geographical Challenges of Migrants: Bangladeshi Students' Lived Spaces in Hungary. – *Modern Geográfia* 20. 3. pp. 109–126, DOI: 10.15170/MG.2025.20.03.06 (Megjelenés alatt).
- TIMÁR J. 2016: Az egyenlőtlen térbeli fejlődés – a konceptualizálás hiánya és lehetőségei. – *Tér és Társadalom* 30. 3. pp. 106–112.
- TIMÁR J. 2023: A területfejlesztéstől az egyenlőtlen térbeli fejlődés kutatásáig. A kritikai földrajzi tudástermelés békéscsabai eredményei. – In: TIMÁR J. – VELKEY G. – NAGY E. – NAGY G. (szerk.): *A perifériáról a centrumba? Reflexiók a békéscsabai térkutatások ötven évéről*. HUN-REN KRTK RKI, Budapest–Békéscsaba, pp. 16–24.

INTERNETES FORRÁSOK

- ASIAN DEVELOPMENT BANK (ADB) (n.d.): Bangladesh: Poverty. ADB: <https://www.adb.org/where-we-work/bangladesh/poverty> (Megtekintve: 2025. január 20.)
- BANGLADESH BUREAU OF STATISTICS (BBS) 2018: Bangladesh Labour Force Survey 2016-17. Government of Bangladesh, <https://mccibd.org/wp-content/uploads/2021/09/Labour-Force-Survey-2016-17.pdf> (Megtekintve: 2025. január 22.)
- BANGLADESH BUREAU OF STATISTICS (BBS) 2022: Population and housing census 2022: National report, Volume 1. Statistics and Informatics Division (SID), Ministry of Planning, Government of Bangladesh [https://sid.portal.gov.bd/sites/default/files/files/sid.portal.gov.bd/publications/01ad1ffe_cfef_4811_af97_594b6c64d7c3/PHC_Preliminary_Report_\(English\)_August_2022.pdf](https://sid.portal.gov.bd/sites/default/files/files/sid.portal.gov.bd/publications/01ad1ffe_cfef_4811_af97_594b6c64d7c3/PHC_Preliminary_Report_(English)_August_2022.pdf) (Megtekintve: 2025. január 20.)
- BANGLADESH BUREAU OF STATISTICS (BBS) 2024: Statistical Yearbook of Bangladesh 2023. https://bbs.portal.gov.bd/sites/default/files/files/bbs.portal.gov.bd/page/b2d-b8758_8497_412c_a9ec_6bb299f8b3ab/2024-12-09-02-46-abf36d3293484bb2e-9e883e82e8a1efc.pdf (Megtekintve: 2025. február 2.)
- BUREAU OF MANPOWER, EMPLOYMENT AND TRAINING (BMET) 2023: <https://old.bmet.gov.bd/BMET/statisticalDataAction> (Megtekintve: 2025. január 5.)
- DHAKA TRIBUNE, 2021: Bangladesh slips 2 steps in corruption index: <https://www.dhakatribune.com/bangladesh/237009/bangladesh-slips-2-steps-in-corruption-index> (Megtekintve: 2024. december 22.)
- EUROSTAT (n.d.): Immigration by citizenship. European Commission: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/migr_imm1ctz__custom_10978482/default/table (Megtekintve: 2024. december 24.)
- INTERNATIONAL MONETARY FUND (IMF) 2024: World Economic Outlook, April 2024: Steady but Slow: Resilience amid Divergence, World Economic Outlook. International Monetary Fund, Washington D.C. <https://doi.org/10.5089/9798400255892.081> (Megtekintve: 2025. január 10.)
- INTERNATIONAL ORGANIZATION FOR MIGRATION (IOM) 2020: Bangladeshi Migrants in Europe 2020 – A Multiple Source Snapshot. IOM. file:///C:/Users/timar.judit/Downloads/Bangladeshi%20Migrants%20in%20Europe%202020_Final%20(7).pdf (Megtekintve: 2025. január 24.)
- INTERNATIONAL ORGANIZATION FOR MIGRATION (IOM) 2024: World Migration Report: P-124. <https://publications.iom.int/books/world-migration-report-2024> (Megtekintve: 2025. január 22.)
- TRANSPARENCY INTERNATIONAL (TI) 2020: Corruption Perceptions Index: <https://www.transparency.org/en/cpi/2020/index/bgd> (Megtekintve: 2025. január 8.)
- UNITED NATIONS CONFERENCE ON TRADE AND DEVELOPMENT (UNCTAD) 2025: UN list of least developed countries: <https://unctad.org/topic/least-developed-countries/list> (Megtekintve: 2025. január 10.)
- WORLD BANK 2024: <https://www.worldbank.org/en/country/bangladesh/overview> (Megtekintve: 2025. január 25.)